

UOT 821.512.162

Nailə Səmədova

filologiya üzrə elmlər doktoru,

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

nailesamadova@yahoo.com

TÜRK ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ AZƏRBAYCAN MÜƏLLİFLƏRİNİN YARADICILIĞINDA

Açar sözlər: *Namiq Kamal, Hadi, Nemanzadə, Türk, Azərbaycan.*

Ключевые слова: *Намик Кемаль, Гади, Неманзаде, Тюрк, Азербайджан.*

Key words: *Namik Kamal, Hadi, Nemanzadeh, Turkish, Azerbaijan.*

Məşhur Türk yazıçısı və ictimai xadimi Namiq Kamal (1840-1888) Tənzimat dövrü ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. “Təsviri-əfkar” qəzetində (1865-1867), “Yeni Osmanlılar” cəmiyyətinin Londonda nəşr etdirdiyi “Hürriyyət” qəzetində (1868-1870), İstanbulda nəşr olunan “İbrət” qəzetində (1870-1873) redaktor kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Şair, dramaturq, publisist Namiq Kamalın elmi, ədəbi-tənqidi, publisist əsərlərində XIX əsrin 60-80-ci illərinin məsələləri canlandırılmışdır. Namiq Kamal “Yeni Osmanlılar” partiyasının təşkilində yaxından iştirak etmiş, milli-azadlıq hərəkatının başçılarından biri olmuşdur. O, “Təsviri-əfkar”, “Hürriyyət”, “Müxbir”, “Bəsirət” və s. qəzetlərdə məqalələrlə çıxış edirdi. Türk ədəbiyyatına yeniliklər gətirmiş, türk mədəniyyətinin inkişafında mühüm xidmətləri olmuş Namiq Kamal digər ziyalılar kimi türk ədəbi dilinin xalqın anlaya biləcəyi bir halda olmasına çalışırdı.

Namiq Kamalın vətənpərvər ruhda yazdığı lirik şeirləri, xüsusilə, “Röya”, “Vətən” əsərləri Azərbaycanda XX yüzilin əvvəllərində geniş yayılmışdı. “Röya” – öz inqilabi məzmununa görə şairin bu şah əsəri imperatorluğun zülm və əsarət altında inləyən xalqlarını azadlıq uğrunda mübarizəyə çağıran, ona qurtuluş yollarını göstərən, xoşbəxt gələcəyin işıqlarını təsvir edən bir manifest hesab oluna bilər” (2, s.134). Hələ 1922-ci ildə Süleyman Nəzifin “İqdam” mətbəəsində nəşr olunan, Namiq Kamala həsr etdiyi kitabında şairin ailəsi, həyat və fəaliyyəti, kimlərin yaradıcılığına təsir etməsi, müasirlərinin onun haqqında fikirləri yer almışdır. Müəllifin “Namiq Kamalı yetişdirən xanədanın əfradı pək ziyadə şayani-diqqətdir” (8, s.2); “O zamanda Namiq Kamalın nasıl bir sultan ədib olduğunu uzmani idrak etməmiş olanlar əsla təqdir edəməzlər” (8, s.4) və s. bu kimi mülahizələri şair haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda nəşr olunan “Füyuzat”, “Həyat”, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “İrşad” və digər qəzetlərdə Namiq Kamalın əsərləri dərc olunurdu. Bu əsərləri ziyalılar diqqətlə izləyir və mütaliə edirdilər. Ədibin pyesləri Azərbaycanın şəhərlərində tamaşaya qoyulurdu, həyat və yaradıcılığı məktəb dərslərinə daxil edilirdi. Namiq Kamal əsərlərində insanları azadlığa, inqilaba çağıran ideyalar Azərbaycan ziyalılarına təsir edir, onlar da bu ruhda dəyərli nümunələr yaradırdılar. Namiq Kamal yazırdı:

*Bən bu sinnimdə əsir olmuş idim millətə
Fikri-hürriyyət və millət idi məqsudim.
O məram ki səni də sirətimə varis edər
Günəşi surətimə xadim edən məbudim.*

Namiq Kamalın yalnız Türkiyə ədiblərinin deyil, bütün Türk dünyasının ədəbi mühitinə öz görüşləri, əsərləri ilə təsiri olmuşdur. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Məhəmməd Hadinin (1879-1920) yaradıcılığında, yazıçı, publisist Ömər Faiq Nemanzadənin (1872-1937) ədəbi və publisistik fəaliyyətində Namiq Kamalın əsərlərində irəli sürdüyü fikirlərin, ədəbiyyata gətirdiyi yeniliklərin önəmli mövqeyi olmuşdur. XIX-XX əsrlərin Türk ədəbiyyatına yaxşı bələd olan hər iki şair Namiq Kamal şeirlərini xüsusilə sevir.

Məhəmməd Hadi Namiq Kamalın zülm və əsarət əleyhinə, azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyən şeirlərini yüksək qiymətləndirmişdir. Onun zülm və əsarətə qarşı çıxan azadlıq arzuları əks olunan şeirlərində Namiq Kamalın eyni ruhda yazdığı şeirləri yad edilir, onun adı çəkilir, əsərlərindən nümunələr verilir.

1906-cı ildə qələmə aldığı “Nəğməyi-əhrraranə” şeirində Məhəmməd Hadi azadlığı tərənnüm edir və şeiri Namiq Kamalın misrası ilə sona şatdırır:

*Nəsimin ehtizaz etdikcə gülşənzari-əfkarə,
Həqiqət gülləri yer-yer olur bidar, hürriyyət.*

*Əcəbmi şəşəatından tənəffür etsə cahillər?
Gələr əmayə naxoş şöləyi-ənvari-hürriyyət.*

*Səbükməğzan həp ülviyyətindən kəməşüurandır,
Onunçun eyləyirlər qədrini inkar, hürriyyət.*

*Bu ol firdövsi-mənadır ki, solmaz rəngi-əzharı,
Lətafətbəxşdir daim güli-gülzari-hürriyyət.*

*Kamalın bu kəlamilə xitam et nəğməni, Hadi:
“Nə əfsunkar imişsən, ah, ey didari-hürriyyət”.*

Bu şeir ilk dəfə Bakıda, 1908-ci ildə Hadinin “Firdovsi-ilhamat” əsərində nəşr olunmuşdur.

N.Kamalın əsərlərindən təsirlənən M.Hadi onun şeirlərinin bəzilərinə nəzirələr də yazmışdır. Onun 1907-ci ildə qələmə aldığı “Facieyi-həyatımızdan bir pərdə” əsəri N.Kamalın

*Görüb ehkəmi-əsri münhərif sidqü səlamətdən
Çəkildik izzətü iqbal ilə babi-hökumətdən -*

mətləli məşhur “Qəsideyi-qərra”sına nəzirədir. Bu şeir “ictimai zülm, kapitalizmin ziddiyyətləri, orta əsr geriliyi, dünyanın bölüşdürülməsi uğrunda gedən kəskin rəqabət, milli şüurun zəifliyi kimi amillərin vətən və xalq üçün faciəli nəticələrini əks etdirir” (4, s.12).

*Məzaci-xəlq olmuş münhərif mizani-səhhətdən,
Təcavüz eyləmişdir hali-ümmət istiqamətdən.
Kəmalı-şiddət ilə zülm edir icrayi-əhkəmin,
Könüllər eyləmiş təcrid ayatı-ədalətdən.
Açıb övladi-millət bir-birinə pəncəyi-qəhrin,
Sönüb müşkati-rəhmət sərsəri-qəhrü ədavətdən.
Cavanani-vətən qurbani-şəmşiri-cəhalətdir,*

Yıxılmış heykəli-islam, ey əfsus, qəflətdən!

M.Hadinin “İranın hüriyyət qəhrəmanlarına” adlı beş bənddən ibarət şeirinin hər bəndinin son

Arş irəli, arş, bizimdir fəlah,

Arş, igidlər, vətən imdadına -

misraları Namiq Kamaldan götürülmüşdür. “Firdovsi-ilhamat” əsərində Hadinin özünün də belə bir qeydi vardır: “Axırıncı şeir şairi-atəşzəban Namiq Kamal həzrətlərinindir”.

İlk dəfə “Tərəqqi” qəzetinin 24 may 1909-cu il, 112-ci sayında dərc edilmiş “İşıq və təzə aləm” şeirində Hadi

Naqis dilədi söndürə müşkati-Kəmalı,

Yandırdı, kül etdi onu ilhəbi-təcəddüd –

misraları ilə Namiq Kamalı nəzərdə tutmuşdur.

M.Hadi “Ey mütribeyi-dövri-təməddün” şeirində “Yeni Osmanlılar” partiyasının inqilabi hərəkətdəki mövqeyindən, onun nümayəndələrinin fəaliyyətindən bəhs etdikdə də N.Kamalı xatırlayır:

Hüriyyət ilə kəsb edəlim feyzi-məali,

Biz də olalım paybərəndəzi-təali,

Düşdükcə dilə şəşəyi-hüsnü cəmalı,

Alqıslayalım həzrəti-Midhətlə Kəmalı,

Qəbrində Süaviləri xəndan edəlim, çal!

Ərvahi-şəhidani də rəqsən edəlim, çal!

Namiq Kamalın daha bir Azərbaycan aydınının yaradıcılığına təsiri olmuşdur. Bu Azərbaycan mətbuatının, mədəniyyətinin, maarifin inkişafında mühüm mövqeyi olan Ömər Faiq Nəmanzadədir O, şair, publisist, nasir, pedaqoq, yazıçı idi. İlk təhsilini doğma kəndindəki mollaxanada almışdır. Məktəbi bitirdikdən sonra Ömər Faiq təhsilini davam etdirmək üçün iki yol arasında qalır: təhsilini rusca davam etdirmək üçün Qoriyəmi və ya türk dilində savadlanmaq üçün İstanbulu getsin? Anasının dəstəyi ilə ona İstanbulu getmək səadəti nəsib olur. Dayısı Osman əfəndi ilə İstanbulu gələn 10 yaşlı Ömər Faiqi bu şəhərin gözəlliyi məftun edir. Dörd-beş gündən sonra anasına belə bir məktub yazır: “Anacan! Azqurdan çıxan axşamı Xaşura yetişdik. O axşam da dəmiryol qatarına minib sabahnan Batuma çatdıq. Batumda gəmiyə minib üçüncü günü İstanbulu vardıq... Anacan, İstanbul çox böyük və gözəl şəhərdir. Hələ ulu cameləri görsən, nə qədər xoş və nə qədər bəzəkli. Cameyə namaz qılmağa gedəndə hər vaxt sən yadıma gəliрсən” (6, s. 19).

Bu sətirləri yazan müəllif anasının ən ümdə arzusunu – oğlunun İstanbulda təhsil almasını həyata keçirdiyini bir daha vurğulamağa çalışmışdır. Bir ilə yaxın Fətəh mədrəsəsində oxuduqdan sonra Darüşşəfəq məktəbinə daxil olur. 1883-cü ildən 1891-ci ilə qədər – tam səkkiz il Sultan Səlim cəməsinin qonşuluğunda “Altunbuynuz” deyilən Xəlic körfəzinə hakim bir nöqtədə geniş bir bağçanın ortasında dördqat bir yapıda – Darüşşəfəq məktəbində təhsil alır. Bu məktəb müstəqil idarəsindən, daxili intizamından, dərş proqramından başqa zahiri gözəllik və görkəmi ilə də başqa məktəblərdən seçilirdi. “Məktəb pansion hesab olunduğundan müdavimləri ancaq həftədə bir dəfə şəhərə buraxırdılar. Həftədə birçə dəfə gördükləri canlı həyat isə onlar üçün yeni məktəb idi” (3, s. 178).

Artıq yuxarı siniflərdə digər tələbələr kimi Ömər Faiq də Türk ədəbiyyatını izləyir və oxuyurdu. Xüsusilə, Namiq Kamalın nəşr olunmamış əsərlərini, əsasən, sultana qarşı

yazdığı həcvlərini tapıb məktəbə gətirir və tələbələr arasında yayılmasına müvəffəq olurdu. Eyni zamanda Tənzimat dövrü ədəbiyyatının banilərindən olan ədəbiyyatşünas, şair və dramaturq Mahmud Əkrəm Rıcaizadə, dahi türk şairi və dramaturqu Əbdülhaq Həmid, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində demokratik türk şeirinin ən görkəmli yaradıcılarından olan Təfiq Fikrət və digərləri maraqla oxunurdu.

Darüşşəfəq məktəbini bitirdikdən sonra Ömər Faiq Qalata post və teleqrafxanasının Morid şöbəsinə təyin edilir. Burada işlərkən o, istibdada qarşı mübarizə aparan inqilabçı türk gənclərinə qoşulur və bir müddət onlarla əməkdaşlıq edir. Onlar öz aralarında gizli bir təşkilat yapaıb Avropadakı demokratik ruhlu türk mühacirləri ilə əlaqəyə girməyə, onlara yardım etməyə qərar verirlər. Bu məqsədlə yığıncaqlar keçirir, söhbət və müzakirələr edirlər. Lakin çox keçmir ki, bu yığıncaqlar sultan xəfiyyələri tərəfindən duyulur və təşkilat üzvləri qaçıb qurtulmağa müvəffəq olurlar. Prof. Əziz Mirəhmədov çox doğru olaraq göstərmişdir ki, “Azərbaycanın qabaqcıl yazıçıları və ictimai xadimləri, o cümlədən, Ömər Faiq İran və Türkiyə inqilablarının hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir” (5, s. 205).

Ö.F.Nəmanzadənin İstanbulda yaşadığı on bir il onun həyatının yadda qalan dövrü olur və bu dövr onun sonrakı fəaliyyətinə böyük təsir göstərir. Müəllimlik etdiyi illərdə İstanbuldan özü ilə gətirdiyi fəlsəfəyə, tarixə aid kitablardan, xüsusən, Flammarion, Kant, Spenser, Darvin və başqalarının əsərlərindən yararlanırdı. Bu kitablardan gizli şəkildə başqa müəllimlər də istifadə edirdilər. Nəmanzadə İstanbulla bağlı düşüncələrini həyatının son illərində, 1936-cı ildə yazdığı xatirələrində qələmə almışdır. Həmçinin “İqbal” qəzetinin 1912-ci il iyun-avqust aylarında dərc olunmuş “Həmiyyətli bir cavan” adlı hekayəsində “hədisələrin baş verdiyi zamanın dəqiqliyi və yerin konkretliyi (İstanbul, Qafqaz və s.) də təsadüfi deyildir. Bu, məhz Ömər Faiqin ilk fəaliyyəti illərinə təsadüf edir, onun özünü düşündürən məsələlərlə səsleşirdi” (3, s. 178).

Zəngin publisistik irsə malik olan Ömər Faiq Nəmanzadənin xalqın milli və ictimai şüurunun oyanmasında böyük rolu olmuşdur. Bu, sözsüz ki, Türk şairlərinin, xüsusən də, Nəmiq Kamalın inqilabi ruhlu, azadlığa səsləyən, zülmə və əsarətə qarşı çıxan şeirlərinin təsiri altında olmuşdur. 1905-ci ildə qələmə aldığı “Dəvət” adlı məqaləsində Ömər Faiq Nəmiq Kamala müraciətlə yazır: “... zamanəmizin bu hürriyyətəngiz, bu heyratamız təsiri səbəbi ilə əqsayi-şərqdə yağan qanlı qarlar, axan qırmızı sular nəinki yalnız o tərəfin, bəlkə şiddəti sirayəti sayəsində bizim də rəngimizi, halımızı, gələcəyimizi dəyişdirməkdə bahar çiçəkləri kimi hər kəsin başında təzə fikirlər açmaqdadır. Cənnətməkan mərhum və məğfur Kamal bəyin “qəza hər feyzini, hər lütfünü bir vaxt üçün saxlar” buyurması kimi qəzavü qədər, kim bilir, daha nə feyzlər, nə lütlər hüsulə gətirəcəkdir. Lakin bu feyzlərdən, bu hallardan, bu çiçəklərdən, zamanənin bu mərhəmətindən bizim də istifadə etməyimiz lazımdır. Bundan sonra da olsa mərifətilərin ayaqları altında aciz heyvanlar kimi əzilməmək üçün qeyrət və hərəkətə gəlməyimiz lazımdır, labüddür” (7, s. 63).

Ö.F.Nəmanzadənin sözügedən məqaləsi ilk dəfə 1905-ci ildə Tiflisdə “Qeyrət” mətbəəsində dərc olunmuşdur. Məhz “Qeyrət” mətbəəsində 1907-ci ildə Ömər Faiq Nəmanzadə və Cəlil Məmmədquluzadə Nəmiq Kamalın “Röya” əsərini Azərbaycan dilində kitabça şəklində dərc etdirmişdilər. “Röya” müəllifin azad cəmiyyəti təsvir və necə təsəvvür etməsi baxımından dəyərli nümunə sayıla bilər.

Ümumiyyətlə, Ö.F.Nəmanzadənin bədii-publisist yazılarında və məqalələrində Nəmiq Kamalın mübariz ruhu hiss olunmaqdadır. Hətta Ömər Faiq öz müraciətlərində də Nəmiq Kamalın əsərlərindəki ifadələri işlədərdi. Əziz Şərif xatirələrində bu barədə yazır: “... məşhur türk demokrat şairi və dramaturqu Nəmiq Kamalın “Vətən” adlı dramında bir çavuş sözbaşı “qiyamətmi qopar?” cümləsini təkrar edir. O zaman bu pyes tez-tez tamaşaya qoyulurdu və türk çavuşunun bu cümləsi bir növ zərb-məsəl xasiyyəti almışdı. ...Qurbanəli Şərifzadənin “Qiyamətmi qopar?” sərlövhəli felyetonu “Molla Nəsrəddin” jurnalının hələ mətbəədən çıxmamış növbəti altıncı nömrəsində dərc edilmişdi. Bu nömrə

fevralın 7-də çıxmışdır. Ömər Faiqin Şərifzadəyə müraciətlə “qiyamətmi qopar?” cümləsini işlətməsi felyetonun çatdığına və jurnalda çap edildiyinə bir işarə ilə deyildiyini ehtimal etmək olar” (1, s.16).

Bütün bunlar Namiq Kamalın əsərlərinin Azərbaycanda geniş yayıldığına, bir çox görkəmli simalarla yanaşı Ömər Faiqin də onun əsərlərini mütləq etdiyinə, öz yazılarında onun ifadələrindən yararlandığına ifadəsidir. Azərbaycanda nəşr olunan qəzet və jurnalların əksəriyyətində Namiq Kamalın şeirlərindən, hikmətli ifadələrindən istifadə olunurdu.

Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçıları Hüseyn Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, yazıçı və jurnalistləri Cəlil Məmmədquluzadə, Həsən bəy Zərdabi, Əlibəy Hüseynzadə və başqaları alovlu publisist, vətənpərvər şair Namiq Kamalın inqilabi ruhlu əsərlərini məhəbbətlə oxuyur, onlara nəzirələr yazırdılar.

Ədəbiyyat :

1. Əziz Ş. Keçmiş günlərdən : (xatirələr). - Bakı : Azərnəşr, 1977.
2. Hüseynov R. Namiq Kamal. – Bakı : Yazıçı, 1990.
3. Qurbanov Ş. Ömər Faiq Nəmanzadə. - Bakı : Gənclik, 1992.
4. Mirəhmədov Ə. Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi. – Bakı : Elm, 1978.
5. Mirəhmədov Ə. Azərbaycan Molla Nəsrəddini - Bakı : Yazıçı, 1980.
6. Nəmanzadə Ö.F. Xatirələrim. – Bakı : Gənclik, 1985.
7. Nəmanzadə Ö.F. Seçilmiş əsərləri - Bakı : Şərq-Qərb, 2006.
8. Nəzif S. Namiq Kamal. – Bakı : İqdam, 1922.

Наиля Самедова

ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ АВТОРОВ

Резюме

Поэт, драматург, публицист Намик Кемаль - один из выдающихся представителей турецкой литературы. Он оказал огромное влияние на литературную среду тюркского мира как своим мировоззрением, так и художественными произведениями. Новшества, которые Намик Кемаль внес в литературу, имели приоритетное место в произведениях известных личностей азербайджанской литературы XX века – в творчестве Мухаммеда Гади, в художественной и публицистической деятельности Омар Фаика Нəманзаде.

Naila Samadova

ELUCIDATING THE WELL-KNOWN REPRESENTATIVE OF THE TURKISH LITERATURE IN THE AZERBAIJANI AUTHORS' ACTIVITIES

Summary

Namik Kamal, a poet, playwright, publicist was one of the notable representatives of the Turkish literature. He strongly influenced on the literary environment of the Turkish World with his views and works. The novelties that Namik Kamal had brought in literature, took an important place in the well-known persons of the Azerbaijani literature of the 20th century – Mahammad Hadi's creative works and Omar Faiq Nəmanzadə's literary and journalistic activities.